

ОСОБЛИВОСТІ СТРУКТУРИ ТРИКОМПОНЕНТНИХ ПРИЙМЕНИКОВИХ ЕКВІВАЛЕНТІВ СЛОВА ПОЛЬСЬКОЇ МОВИ У ЗІСТАВЛЕННІ З УКРАЇНСЬКОЮ

Статтю присвячено дослідженню структурно-граматичних особливостей польських прийменникових еквівалентів слова у порівнянні з українськими прийменниковими структурами на прикладі трикомпонентних прийменникових одиниць. Опис здійснено на підставі граматичних схем, виведених шляхом моделювання. Простежено функціонування досліджуваних одиниць в умовах розгорнутого контексту. Виявлено типологічні збіги плану будови і розбіжності граматичних параметрів одиниць, які належать різним мовним системам.

Ключові слова: прийменниковий еквівалент слова, моделювання, граматичні параметри, контрастивний аналіз, контекстний аналіз.

Постановка проблеми й завдань дослідження. Нарізнооформлені прийменники стали фактами багатьох мов світу, тому проблеми їхнього вивчення та опису вирізняються багатогранністю і набули міжмовного (крослінгвістичного) значення [9, р. 97]. У слов'янському мовознавстві найменш дослідженими одиницями зазначеного типу залишаються трикомпонентні прийменники розчленованої будови. Слід зазначити, що в усіх досліджуваних мовах такі сполуки являють собою однотипні комплекси у вигляді послідовного об'єднання прийменника із повнозначним компонентом, котре вимагає завершення структури у вигляді іншого прийменникового компонента, який, своєю чергою, визначає вид синтагматичного зв'язку у реченні. Така структурна розчленованість семантично цілісних одиниць зумовлює дискусійний характер їхнього граматичного статусу та необхідність вирішення питання впливу граматичних параметрів у межах кожної досліджуваної сполуки на план її змісту. У системі флективних слов'янських мов вивчення проблеми тричленних прийменників становить труднощі, які пов'язані із граматичною єдністю прийменникової структури з відмінковим закінченням іменника у реченні. Отож питання опису морфологічних характеристик комплексних прийменників поза контекстом і зонами прийменникових зв'язків у польському мовознавстві залишається у фокусі дискусій [7, с. 137].

Аналіз останніх публікацій та актуальність дослідження. Про активне дослідження прийменникових сполук зазначеної будови у поло-

ністиці та вітчизняному мовознавстві свідчать численні праці теоретичного і аналітичного плану. Власне трикомпонентним сполукам присвячені праці С. Вервінського [10] і Б. Травінські [9], у яких предметом дослідження обрані окремі тричленні прийменники. Термінологічна невизначеність аналізованих сполук, яка властива усім лінгвістичним працям з цієї теми у європейському мовознавстві, поки панує і в працях зі слов'янського мовознавства. Наприклад, паралельно використовуються терміноутворення «przymyki wtórne, sekundarne, rozorne», як зазначає Б. Мілевська [6, s. 3] і «przymyki graficznie złożone» за визначенням Т. Новака [8, s. 5]. Понад 30 таких нарізнооформлених одиниць вважаються одиницями лексики і представлені у словниках нарівні з повнозначними одиницями (SWJP, SPW).

В україністиці панують два підходи до вивчення складених прийменників. Перший підхід передбачає зосередження уваги на понятті «прийменникова еквівалентність», яка полягає в тому, що, незалежно від будови, категорійно-дейктичне значення прийменника залишається незмінним у будь-якому контексті, а індивідуальне значення залежить від інших членів синтагми – найближчого контексту (значення іменника у відповідній відмінковій формі) та віддаленого контексту – присудка і слова, що формує прийменникову синтаксему в актантних рамках [5, с. 19].

Пропоноване дослідження проводитимемо у світлі іншої теорії – теорії еквівалентності слова, сутність якої полягає у виокремленні об'єктом

і предметом досліджень тільки нарізнооформлених прийменникових одиниць, моделювання граматичної форми і синтагматики у межах досліджуваних сполук. Синтагматичний зв'язок у реченні, звичайно, беруть до уваги, але описують поза модулем досліджуваної структури. Слід зазначити, що поглиблене пізнання форми вираження польських прийменникових одиниць почалося з ретельного вивчення результатів структурно-семантичного аналізу українських прийменникових комплексів, висвітленого у працях [2] і [3] та проведення семантичних досліджень прийменникових сполук, виконаних автором [1] і [2]. Дослідження плану змісту кожного трикомпонентного прийменника дало змогу окреслити та глибше зрозуміти відмінність поняття «еквівалент слова» від понять «фразеологічна єдність», «граматичний фразеологізм» і «прийменниковий еквівалент». Єдність форми, змісту та один словесний наголос у мовленнєвому потоці наближують предмет пропонованого дослідження саме до визначення його як прийменникового еквівалента слова (далі – прийменниковий ЕС).

Мета статті – визначення та опис плану будови і граматичної форми прийменникових ЕС польської мови, які складаються з трьох компонентів, і з'ясування типологічних збігів та відмінностей у граматичній будові одиниць досліджуваної мови та одиниць, які входять до системи спорідненої української мови. У межах цієї роботи аналізуватимуться двокрокові моделі з ланцюговим розгортанням, побудовані на базі польських прийменникових ЕС, розглядатимуться моделі і граматичні схеми українських прийменникових одиниць, які мають план змісту, відповідний польським аналізованим одиницям. Автор пропонованої методики опису українська дослідниця А. Лучик підкреслила, що «покроковий характер моделювання виявляється, з одного боку, відображенням дії мовного механізму при породженні зазначених елементів, з іншого – сприяє розробленню алгоритмів для автоматизованих систем, здатних вирішувати завдання будь-якої складності, якщо у схемі їхнього виконання передбачено виконання елементарних операцій (кроків) і переходів від кроку до кроку» [4, с. 24].

Це дослідження виконано на матеріалі, добраному з польських і українських лексикографічних джерел. Найбільшу кількість одиниць (понад 70) взято з таких праць, як «Słownik współczesnego języka polskiego» (red. naczelny B. Dunaj. – Warszawa; Wilga, 1996; далі – SWJP),

«Słownik przyimków wtórnych» (B. Milewska, Gdansk, 2003; далі – SPW), «Українсько-польський словник еквівалентів слова» (Лучик А., Антонова О., Дубровська І. – К., 2011; далі – УПСЕС). Тричленні прийменникові одиниці польської мови та їхні українські відповідники будуть представлені у вигляді структур, модельованих з урахуванням властивості формування мовного знака на синтагматичній осі. Слід зазначити, що аналізовані прийменникові ЕС у польській і українській мовах здатні об'єднуватися у різні типи моделей, найпростішими з яких є моделі з послідовним (ланцюговим) нанизанням компонентів. На базі таких моделей побудовано моделі складнішого типу. Стислий опис кожної моделі репрезентуватиме граматична схема, яка висвітлює частини мовну належність кожного компонента. Прийменникові компоненти у ролі початкових або фінальних елементів позначатимуться скороченням Praep, граматична форма повнозначного компонента чи компонента розгортання – N, категорія відмінка – цифрою, малими латинськими літерами будуть позначені категорія роду (m – чоловічого, f – жіночого, n – середнього) та категорія числа (s – однина, pl – множина). Буде розглянуто зазначені двокрокові моделі польських ЕС із початковими прийменниковими компонентами *w*, *na*, *z*, оскільки вони виявилися найбільш продуктивними при творенні прийменникових ЕС польської мови, та моделі українських прийменникових ЕС, план змісту яких відповідає модельованим польським ЕС (УПСЕС).

Виклад матеріалу та результати дослідження. На підставі досліджуваного матеріалу побудовано сім двокрокових моделей із ланцюговим поєднанням компонентів, у яких прийменник *w* виявляється початковим компонентом.

Перші дві моделі $w \rightarrow \text{odróżnieniu} \rightarrow \text{od}$ (схема Praep – N6ns – Praep) і $w \rightarrow \text{zależności} \rightarrow \text{od}$ (схема Praep – N6fs – Praep) фіксують спільні прийменникові елементи у плані будови сполук. Презентовані граматичні схеми виявляють диференційну ознаку – категорію роду повнозначних компонентів. Пор.: *Obaj – w odróżnieniu od swojego szefa – mieli sporą nadwagę...* (M. Krajewski, M. Czubaj). Початковим компонентом українського прийменникового ЕС, що презентує модель $na \rightarrow \text{відміну} \rightarrow \text{від}$, який є відповідником польської сполуки $w \text{ odróżnieniu od}$, виступає прийменниковий елемент *na*, а семантично наповненим компонентом є іменник жіночого роду у формі знахідного відмінка однини. Тому схема української прийменникової одиниці

має вигляд Праер – N4fs – Праер. Приклад для порівняння: *На відміну від батька, Ігорове московське минуле ні допомагало ні заважало* (Л. Дашвар).

Другій польській аналізованій сполуці відповідає український прийменниковий ЕС *залежно від*, початковим компонентом якого є прислівниковий компонент. Такий план будови прийменникових ЕС виявився досить продуктивним у досліджуваних мовах, про що свідчить віялоподібний характер згортання української двочленної одиниці. Аналізовані структури досліджуваних мов об'єднує вид синтагматичного зв'язку у реченні – усі сполуки здатні керувати формою родового відмінка іменного компонента.

Дві моделі $w \rightarrow \text{opozycji} \rightarrow \text{do}$ (Праер – N6fs – Праер) і $w \rightarrow \text{przeciwieństwie} \rightarrow \text{do}$ (Праер – N6ns – Праер) – теж мають однакові прийменникові компоненти, які слугують обрамленням повнозначних компонентів, колишніх іменників у формі місцевого відмінка із різними показниками категорії роду, як це показано на виведених граматичних схемах. Наприклад: *Nie ma jednak szczęścia w miłości, zawsze były w opozycji do klasycyzmu i charakteryzował się postrzeganiem świata przez pryzmat uczuć* (Z czasopisma). На базі українського матеріалу побудовано модель $v \rightarrow \text{opozycji} \rightarrow \text{do}$, яка презентує повну відповідність польській одиниці не тільки з огляду на план змісту. План вираження прийменникових структур досліджуваних мов теж збігається за усіма лексичними ознаками та граматичними параметрами.

Польській сполуці $w \text{ przeciwieństwie do}$ в українській мові відповідає двочленна прийменникова одиниця $\text{na} \rightarrow$ противагу, котра об'єднується з українськими прийменниковими ЕС, що мають схему будови (Праер – N4fs): *Дерево на противагу воді не витримувало вічності руху* (П. Загребельний). Аналізовані прийменникові ЕС, які входять до різних мовних систем, мають ще одну суттєву відмінність – вид синтагматичного зв'язку у реченні. Польська сполука керує родовим відмінком іменного компонента, а український прийменниковий ЕС – формою давального відмінка іменника у реченні.

На рівні плану змісту і плану будови подібність виявляють польський і український прийменникові ЕС, на базі яких побудовані двокрокові моделі з послідовним нанизуванням компонентів: $w \rightarrow \text{odpowiedzi} \rightarrow \text{na}$ (схема Праер – N6fs – Праер). Модель українського ЕС має вигляд $\text{u} \rightarrow \text{odpowiedź} \rightarrow \text{na}$ (схема Праер – N4fs –

Праер). Порівняймо вживання у реченнях польського і українського ЕС: *W odpowiedzi na przestrogę wiatr tylko odnosił słowa pieśni, tak szumnej jak burza sama: Wesolo płynmy, wesolo! było życie załogi na tym statku* (H. Sienkiewicz); *Немов у відповідь на цей поклик весь плацдарм заgrimів командою* (О. Гончар). Однак за детального обстеження презентованих моделей і граматичних схем виявляються диференційні ознаки: різний фонетичний вияв початкових компонентів і різні категорії відмінка семантично наповнених компонентів. Польський прийменниковий ЕС об'єднується синтагматичним зв'язком з іменним компонентом у формі місцевого відмінка однини, а український – у формі знахідного відмінка однини.

Ще один польський прийменниковий ЕС, на базі якого побудовано двокрокову модель $w \rightarrow \text{oparciu} \rightarrow \text{o}$ (схема Праер – N6ns – Праер): *Ma się gdzie rozwijać – ważne by w oparciu o mądre idee i koncepcje urbanistyczne, a nie tylko w oparciu o chęci zysku indywidualnych* (A. Krzyżanowski). Закриває структуру прийменниковий компонент o , котрий тільки один раз фіксується у ролі компонента згортання. У системі української мови не виявлено одиниці із таким планом будови, тому відповідники добираємо, орієнтуючись на план змісту польської одиниці. УПСЕС презентує відповідники польського прийменникового ЕС – синонім *спираючись на* і трикомпонентний прийменниковий ЕС, модель якого має вигляд $\text{z} \rightarrow \text{oglądu} \rightarrow \text{na}$. Українські прийменникові утворення із польським аналізованим прийменниковим ЕС об'єднує вид синтагматичного зв'язку у реченні – керування формою знахідного відмінка.

Модельовані польські прийменникові єдності $w \rightarrow \text{zamiast} \rightarrow \text{za}$ (схема Праер – N4ns – Праер) і $w \rightarrow \text{ślad} \rightarrow \text{za}$ (схема Праер – N4ns – Праер) у системі польської мови презентують сполуки, які набули стійкості досить давно, на початку новопольської доби, як це зазначено у словникових статтях «Словника вторинних прийменників» Б. Мілевської [6, s. 151]. Українські відповідники аналізованих польських ЕС, незважаючи на схожість звучання і лексичні збіги щодо повнозначних компонентів, характеризуються відмінністю частиномовної належності початкового компонента. Українським відповідником польського прийменникового ЕС $w \text{ ślad za}$ виступає структура, початковим компонентом якої є ціліснооформлений прислівник *услід* (*слідом, слідком*), закриває структуру прийменник *за*. Зближує польську і українську сполуки здатність

керувати формою орудного відмінка іменника, з яким вони вступають у синтагматичний зв'язок у реченні. В українській мові відповідником моделі польського трикомпонентного прийменникового ЕС є модель української одиниці *в* → *обмін* → *на*. Закриває українську структуру інший прийменниковий компонент *на*. Зважаючи на відмінність елементів, які закривають структури, з'ясуємо, що аналізовані польська і українська одиниці керують формою знахідного відмінка іменного елемента правостороннього контексту: *W ślad za tą kłęską spadły nań inne tłumem, zastępem* (S. Żeromski); *Te robotę wszelką, choćby najgrubszą, spełniały i przy paniach służebnymy były, a w zamian za to ćwiczyły się w obyczności, lepszego doznając się od prostych dziewczek traktowania* (H. Sienkiewicz).

Дві моделі аналізованого типу побудовано на базі польських сполук, у яких нанизування компонентів структури починається з прийменникового компонента *na*. Першій польській моделі *na* → *drodze* → *do* (схема Praep – N6fs – Praep) відповідає українська модель *на* → *шляху* → *до* (схема Praep – N6ms – Praep). Прийменникові компоненти порівнюваних моделей прийменникових ЕС виявляються подібними, але фіксується відмінність лексичних елементів на другому кроці формування структури. Виведені схеми виявляють відмінність категорії роду колишніх іменників у складі польської структури.

Модель другої польської сполуки *na* → *równi* → *z* (*ze*), незважаючи на тричленну будову та початковий прийменниковий компонент, репрезентує схему Adv – Praep, повнозначний компонент входить до складу лексикалізованого прийменника і не функціонує у мові як самостійна одиниця, а також фіксує наявність фонетичного варіанта компонента, який завершує структуру. Як одне фонетичне слово у мовленнєвому потоці сприймається українська прийменникова структура, яка утворюється за подібною схемою Adv – Praep, оскільки український прийменниковий ЕС із таким планом змісту починається з прислівникового компонента *нарівні*: *Нарівні з показниками інфляції у бюджеті 2007 року знову суттєво зросли показники соціальних виплат* (З газети).

У польській мові прийменник *z* виявляє продуктивність не тільки у ролі компонента згортання двокрокових моделей. На базі досліджуваного матеріалу побудовано дві моделі послідовним нанизуванням, у яких розгортання структури починається від зазначеного прийменникового елемента. Як початковий компонент у складі

структури прийменниковий компонент *z* об'єднується з повнозначним компонентом у формі родового відмінка. Обидві моделі мають однаковий компонент згортання – прийменник *na*: *z* → *uwagi* → *na* (схема Praep – N2fs – Praep) і *ze* → *względu* → *na* (схеми Praep – N2ms – Praep). Відмінними є граматичні показники компонентів розгортання структур на першому кроці формування, а саме, показники категорії роду компонентів із семантичним наповненням. Пор.: *W całym wojsku amicycja ich tak była sławna, że Kettlinga z uwagi na jego gładkość nazywali żoną Wołodyjowskiego* (H. Sienkiewicz); *Przeszłość Marty Świąckiej krótką była ze względu na lata, prostą ze względu na wypadki* (E. Orzeszkowa). В українській мові відповідником першої аналізованої сполуки є прийменникова структура *зважаючи на* із морфологічним варіантом *уважаючи*, утворена за схемою Ger – Praep. Модель українського відповідника другої польської аналізованої структури має вигляд *з* → *огляду* → *на*. Прийменникові єдності української і польської мови об'єднують синтагматичні властивості, а саме здатність керувати формою знахідного відмінка іменникових компонентів.

Висновки. Метод моделювання виявляється невід'ємною складовою комплексного вивчення прийменникових еквівалентів слова слов'янських мов, у системах яких функціонують багаточленні прийменники, оскільки модель здатна об'єднати типові риси аналізованих структур, а граматична схема фокусувати увагу на відмінностях елементарної і структурно-граматичної організації сполук, які належать системам споріднених мов. Порівняльний аналіз граматичних схем 3-компонентних ЕС української і польської мов виявив значно більшу кількість відмінностей у порівнянні зі спільними рисами, які простежуються у плані змісту досліджуваних одиниць. Фіксуються випадки невідповідності початкових прийменникових елементів або елементів, які закривають структуру. Два польські прийменникові ЕС мають відмінний від українських прийменникових одиниць тип синтагматичного зв'язку у реченні. У мовленнєвому потоці польські і українські сполуки зазначеного типу можуть сприйматися як подібні фонетичні слова, однак, з огляду на різну частиномовну належність елементів, на письмі мають різний вияв. Подальший розвиток структурних досліджень прийменникових еквівалентів слова сприятиме удосконаленню правил їхнього правопису, що придасться у педагогічній практиці під час викладання слов'янських

мов як іноземних. Вважаємо, що застосована методика дослідження відкриває широкі перспективи для динамічного розвитку електронної лексикографії, оскільки дає змогу залучити у про-

цес домашнього аналізу великий масив нарізноформлених стійких сполук, рівнозначних слову, які прикріплюються до різних лексикограматичних класів.

Список літератури

1. Антонова О. О. Засоби референції мети лексикалізованими одиницями польської мови / О. О. Антонова // *Магістеріум*. – Вип. 57 : Мовознавчі студії. – 2014. – С. 3–6.
2. Антонова О. Структурно-семантична характеристика прийменникових еквівалентів слова каузальної семантики у польській мові / О. Антонова // *Наукові записки. Філологічні науки*. – Ніжин : Ніжинський державний ун-т ім. Миколи Гоголя, 2013. – Кн. 3. – С. 56–61.
3. Бутко Л. Неповнозначні лексичні комплекси, співвідносні з прийменниками відповідності і підстави: структурно-семантичний підхід / Л. Бутко // *Слов'янський вісник. Серія : Філологічні науки : зб. наук. праць*. – Рівне : РВЦ Рівненського інституту слов'янознавства Київського славістичного університету, 2006. – Вип. 6. – С. 23–29.
4. Лучик А. А. Прислівникові еквіваленти слова в українській мові / А. А. Лучик. – Katowice : Wyd. Uniwersytetu Śląskiego, 2009. – 167 с.
5. Загнітко А. Ступені і рівні прийменниковості // *Sborník článků «Ucrainica Souasná Ukrainistyka»*. – 1 část / red. prof. Josef Anderš. – Olomouc, 2008. – S. 19–29.
6. Milewska B. Słownik polskich przyimków wtórnych / B. Milewska. – Gdańsk : Wyd. Uniwersytetu Gdańskiego, 2003. – 291 s.
7. Lesz-Duk M. Przyimki wtórne we współczesnym języku polskim. Stan współczesny i ewolucja / M. Lesz. – Duk Częstochowa, 2011. – 177 s.
8. Nowak T. Przyimki lokatywno-inkluzyjne we współczesnym języku polskim w głębi, w obrębie, w środku, we wnętrzu / T. Nowak. – Katowice : Wyd. Uniwersytetu Śląskiego, 2008. – 153 s.
9. Trawiński B. Licensing Complex Prepositions via Lexical Constrains / B. Trawiński // *Proceedings of the ACL Workshop on Multiword Expressions Analysis, Acquisition and Treatment*, Sapporo Convention Center. – Sapporo, Japan, 2003. – P. 97–104.
10. Werwiński S. Czy przyimek ogólnorelacyjny w stosunku do jest równoznaczny z jednostkami w odniesieniu do i w porównaniu z? // *«Lingvistika Copernicana»* / red. M. Grochowski. – Toruń, 2010. – S. 157–173.

O. Antonova

THE PECULIARITIES OF STRUCTURE OF PREPOSITIONAL WORD EQUIVALENTS OF THE POLISH AND UKRAINIAN LANGUAGES

The article presents a typological comparison of the word equivalents in the Polish and Ukrainian languages, in particular those that are characterized by grammatical features of the prepositions. For the first time, the structure analysis of units explored in a contrastive aspect and aimed to describe grammatical features of Slavic complex prepositions. Traditionally, complex prepositions are usually treated as unanalyzable idiomatic units, and we have thereby seen that previous approaches to this phenomenon are highly problematic in flecitive Slavic languages. It has to be emphasized that the prepositional word equivalents theory presented in this paper focuses on morphological aspects of prepositional entiers.

The paper deals with complex three-part prepositions which close a structure. The units in question of the type "na drodze do" in Polish and "на шляху до" in Ukrainian can be decomposed into three pieces: a start component, a full-meaning component, and a final component which closes a prepositional structure.

The comparative analysis of the structural peculiarities of prepositional word equivalents in the Polish and Ukrainian languages made it possible to clarify similar ways the language reacts upon the improvement of further segmentation of the objective reality. However, we can observe different types of grammar patterns which have originated on the base of units in the considered languages. For instance, dispartial types of start components (pol. w odróżnieniu od vs ukr. на відміну від), different grammar parameters of full-meaning components (pol. w odpowiedzi na vs ukr. у відповідь на).

The structure analysis based on modelling as presented and units formalised in paper will be applicable in lexicography.

Keywords: prepositional word equivalents, modeling, grammar scheme, grammar parameters, context analysis, contrastive analysis.

Матеріал надійшов 23.09.2016